

Zofia Kuźniewska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Płocku

Wpływ rozwodu rodziców na psychikę dziecka

Influence of divorce on a child's psyche

Słowa kluczowe: rodzina, małżeństwo, rozwód, dziecko, psychika, młody dorosły, patologia

Keywords: family, marriage, divorce, child, psyche, young man, pathology

Streszczenie

Rozwód jest jednym z tragicznych wydarzeń w życiu rodziny. W obecnych czasach jest coraz większe przyzwolenie na rozwody i łatwiej jest się rozstać niż podjąć próbę wspólnego ratowania związku. Rozwód poważnie zaburza funkcjonowanie rodziny i w dużym stopniu oddziałuje na osobowość dziecka. Konflikt między rodzicami przeżywany jest przez dziecko bardzo silnie, głównie jako zagrożenie własnego bezpieczeństwa. Kryzys małżeństwa odsłania dramat dzieci, którym rodzice podejmując decyzję o rozstaniu, pozbawiają bezpiecznego domu. Rozwód powoduje negatywne skutki w psychice dziecka, wpływa poważnie na jego teraźniejszość i przyszłość.

Abstract

Divorce is one of the tragic events in a family's life. Nowadays, the phenomenon of divorce is increasing and it is easier to part than to try to save the relationship. Divorce seriously disrupts the functioning of the family and largely affects the personality of the child. The conflict between parents influences children very strongly, and it is mainly seen by them as a threat to their own safety. The crisis of marriage reveals the drama of children who are deprived of safe homes when parents decide

to part. Divorce causes negative effects on the child's psyche, seriously affects its present and future.

Wprowadzenie

Rodzina jest dla każdego dziecka najważniejszym i niezastąpionym środowiskiem dla jego rozwoju. Dom rodzinny powinien być miejscem bezpiecznym dla dziecka, zapewniającym mu harmonijny rozwój funkcji psychicznych. To w nim dziecko doświadcza miłości, szacunku, akceptacji kształtuje swoją osobowość, wartości, poglądy, oraz zdobywa konieczne do swego późniejszego, dojrzałego życia¹.

W obecnych czasach niestety bardzo wiele rodzin przeżywa różnego rodzaju kryzysy, które naturalnie są nieuniknione, ale można je rozwiązywać poprzez wzajemne wyjaśnianie sobie doznanych krzywd. Jednak nie zawsze jest to z różnych racji możliwe. W takich sytuacjach wcześniej sobie bliscy ludzie postanawiają zrezygnować ze wspólnego życia rozpoczynając procedury rozwodowe.

Obecnie wobec narastającej liczby rozwodów słusznie określa się ten stan jako jedno z „największych zagrożeń współczesnej rodziny”² oraz jako „dysfunkcja systemu rodzinnego”³.

Przyczyny rozwodów rodziców są różne: odejście jednego z nich do innej osoby, brak porozumienia, zdrady, niezgodność charakterów, przemoc lub różne uzależnienia⁴.

Każdy rozwód jest inny i również przebiega w różny sposób, ale zawsze towarzyszy mu cierpienie, poczucie straty i niepewność⁵.

Każdego roku rośnie liczba prowadzonych przez sądy postępowań rozwodowych. Niestety raczej nie przewiduje się, aby ta liczba w przyszłości się zmniejszyła.

¹ J. Siewiora, *W trosce o rodzinę – wychowanie do wartości*, [w:] *Małżeństwo i rodzina w kontekście współczesnych wyzwań*, red. R. Kantor, M. Kluz, J. Młyński, Tarnów 2012, s. 82–87; H. Cudak, *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń 2003, s. 101.

² H. Cudak, *Funkcjonowanie...*, s. 12.

³ B. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa 2012, s. 52–54.

⁴ R. Kantor, *Rozwód i kohabitacja niepokojącym zjawiskiem współczesnej rodziny*, [w:] *Małżeństwo i rodzina w kontekście współczesnych wyzwań*, red. R. Kantor, M. Kluz, J. Młyński, Tarnów 2012, s. 71–74.

⁵ K. Jabłoński, *Rozwód? Jak go przeżyć*, Warszawa 2008, s. 5.

Dziecko a rozwód rodziców

Rozwód rodziców ma zdecydowany wpływ na kształtowanie się osobowości małego dziecka⁶. Rozwód jest wydarzeniem traumatycznym zarówno dla samych rozwodzących się, jak i ich dziecka⁷. Niestety rozwód podejmowany przez rodziców jest pojmowany jako jedyne i możliwe wyjście z kryzysu małżeńskiego. Jednak rozwód jest słusznie zaliczany do przemocy wobec dziecka, patologii i dewiacji społecznej oraz rodzinnej⁸. Podczas rozvodu dziecko traci jednego z rodziców, a to wiąże się też czasem z rozdzieleniem z rodzeństwem, co ma wpływ na jego emocjonalny rozwój i stan zdrowia⁹.

Rozwód to kryzys trudny do przeżycia i zajmuje drugie miejsce po śmierci bliskiej osoby¹⁰. W rodzinie, która nie potrafi rozwiązywać swych problemów za pomocą dialogu, narasta niezadowolenie, dochodzi do napięć emocjonalnych, pojawia się kryzys i dezorganizacja życia rodzinnego. W rodzinie problematycznej to dziecko staje się świadkiem trudnych scen, podczas których rodzice pokazują swoje „drugie oblicza” i głośno wymieniają nawet najbardziej intymne historie z własnego życia¹¹.

Dziecko, które dorasta w atmosferze konfliktów rodzicielskich czuje się stale zagrożone, zaś przedłużający się czas niepewności i ciągnący się stres rzutuje na jego stan emocjonalny. Konflikty rozpadającego się małżeństwa osłabia więź emocjonalną między rodzicami a ich dzieckiem, co przyczynia się do dezorganizacji jego psychiki. Dziecko nie czuje się chciane, kochane, jest przekonane, że jest niepotrzebne i mało wartościowe¹².

Zjawisko, jakim jest rozwód zazwyczaj uderza w rodzinę niespodziewanie jest szokiem dla dziecka i bez względu na jego wiek doświadcza ono bólu z ogromnego poczucia straty obojga rodziców¹³.

⁶ B. Kaja, *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*, Bydgoszcz 1992, s. 11.

⁷ S. Kawula, *Mozaikowość i koloryt współczesnej rodziny. Szkic do portretu*, [w:] *Pedagogika rodziny. Obszary i panoramy problematyki*, red. J. Brągiel, A. Janke, S. Kawula, Toruń 2007, s. 376–377.

⁸ M. Nowak-Dziemianowicz, *Doświadczenia rodzinne w narracjach: interpretacje sensów i znaczeń*, Wrocław 2002, s. 233.

⁹ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002, s. 189.

¹⁰ E. Marat, *Rozwód i co dalej? Problemy rodziny zrekonstruowanej*, [w:] *Rodzice i dzieci w różnych systemach rodzinnych*, red. Janicka, Kraków 2010, s. 144; S. Kawula, *Mozaikowość i koloryt...*, s. 376.

¹¹ M. Nowak-Dziemianowicz, *Doświadczenia rodzinne...*, s. 233.

¹² J. Wallerstein, S.S. Blakeslee, *Rozwód. A co z dziećmi? Jak uchronić własne dzieci przed negatywnymi skutkami rozvodu*, Poznań 2005, s. 52.

¹³ J. Jabłoński, *Rozwód...*, s. 134.

Jaki wpływ ma rozwód na poszczególne okresy życia dziecka?

Pierwsze lata życia dziecka charakteryzują się kształtowaniem podstawowych cech osobowości. Pierwsze doświadczenia emocjonalne kształtują nawykowe reakcje, które trudno później zmienić. We wcześniejszym okresie życia dziecka jest bardzo ważnym, aby ono nauczyło się normalnego sposobu reagowania. Aby jednak tak się stało potrzebne są prawidłowe stosunki emocjonalne w rodzinie¹⁴.

Jeśli dochodzi do rozwodu wtedy, gdy dziecko znajduje się w okresie niemowlęcym i poniemowlęcym, czyli do ok. trzeciego roku życia, negatywnym skutkiem jest zerwanie więzi emocjonalnych. Wiek ten jest określany jako wiek zakorzenienia, to etap budowania bezpiecznego przywiązania z rodzicami. Dziecko w tym czasie przejawia wzmożoną empatię to znaczy przenosi uczucia innych na siebie. Jeśli więc widzi, że jego mama płacze to również samo zaczyna płakać, kiedy zaś widzi zdenerwowanie ojca to również może tak samo reagować¹⁵. Podczas rozwodu następuje zerwanie więzi emocjonalnej. Jeśli rodzinę opuszcza ojciec, to w takiej sytuacji matka, która jest wtedy zajęta własnymi problemami, zazwyczaj nie potrafi dać swemu dziecku miłości i bezpieczeństwa. To powoduje zaburzenie poczucia jego bezpieczeństwa oraz różnych zahamowań w jego rozwoju psychofizycznym. Na klótnie rodziców dziecko reaguje płaczem, brakiem apetytu, ma problemy ze snem. W tym czasie niezaspakajane podstawowe potrzeby mają wpływ na kształtowanie się negatywnych uczuć, które rzutują na jego późniejsze życie. Dziecku może towarzyszyć lęk przed opuszczeniem i samotnością. U takiego dziecka mogą nastąpić pewne reakcje regresyjne, np. zahamowanie rozwoju mowy, powrót do ssania smoczka, ssanie kciuka, wzmożone przytulanie się. Na brak matki w pobliżu będzie reagować płaczem i krzykiem¹⁶.

U dziecka w wieku od trzech do sześciu lat występuje silna zależność fizyczna od rodziców, to sprawia, że boi się porzucenia¹⁷. Jeśli dojdzie do rozwodu rodziców

¹⁴ B. Baran, *Rola więzi społeczno-emocjonalnej w kształtowaniu osobowości dziecka*, Warszawa–Poznań 1981, s. 12.

¹⁵ W. Jaede, *Jak uchronić dziecko przed skutkami rozwodu rodziców. Poradnik dla rodziców*, Kraków 2007, s. 16.

¹⁶ G. Poraj, J. Rostowski (red.), *Zagrożenia życia rodzinnego*, Łódź 2003, s. 26–27; W. Chojnicka, *Reakcje dzieci na rozwód rodziców*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2003, nr 3, s. 41; J. Dzierżanowski, *Konflikty małżeńskie jako problem duszpasterski w świetle dokumentacji Sądu Biskupiego w Opolu (1980–1989)*, Opole 2000, s. 60.

¹⁷ S. Blakeslee, J. Waller-Stein, *Druga szansa. Mężczyźni, kobiety i dzieci dziesięć lat po rozwodzie*, Kielce 2006, s. 337.

wówczas strata jednego z nich ma wymiar nieodwołalny, tzn., że nagle nie ma już przy nim taty czy mamy i nigdy nie będzie¹⁸. Pojawia się również u dziecka wiek winy, stąd ono wini siebie za zaistniałą sytuację¹⁹. Dziecko przeżywa strach, że skoro jedno z rodziców odeszło to może tak postąpić i drugi rodzic, wówczas ono zostanie samo. Konflikt między rodzicami jest przeżywany przez dziecko bardzo silnie jako zagrożenie swego bezpieczeństwa i własnej wartości. Odejście z domu jednego z rodziców uświadamia dziecku, że nie może zapobiec utracie drugiego. Dziecko czuje się bezsilne, często zmuszane do trzymania strony jednego rodzica i potępienie drugiego, szczególnie tego, który porzucił rodzinę²⁰. Dziecko w tym przedziale wiekowym może powrócić do zachowań odpowiadających niemowlętom, tzn. może przestać samodzielnie jeść i będzie używać pieluch²¹. Staje się nerwowe z częstymi zmianami nastroju, lękliwe z brakiem umiejętności nawiązywania kontaktów emocjonalnych, nieufne wobec ludzi²².

U dziecka w wieku od sześciu do dziewięciu lat, rozwijają się cechy tworzące w przyszłości podstawy jego osobowości. U dziecka kształtuje się poczucie własnej indywidualności, potrzebuje ono wzorca osobowego dla własnej identyfikacji związanej z płcią i rolą społeczną. Nieobecność jednego z rodziców jest wtedy najsilniej odczuwana, ponieważ dziecko jest już starsze i bardziej świadome tego, co się w rodzinie dzieje. Doznaje uczucia smutku, które wtedy dominuje²³. Dziecko tęskni za rodzicem. Załamuje się u niego wiara, poczucie zaufania i pewność siebie²⁴. Czuje się niechciane i odrzucone. Niestety zmuszane jest często do opowiedzenia się po stronie jednego z rodziców, choć wcale tego nie chce. Z tych powodów dziecko staje się płaczliwe, ma problemy z koncentracją oraz bardzo często problemy z nauką²⁵. Dziecko czuje lęk przed nawet najkrótszym opusz-

¹⁸ W. Jaede, *Jak uchronić dziecko...*, s. 17.

¹⁹ A. Czerederecka, *Rozwód a rywalizacja o opiekę nad dziećmi*, Warszawa 2010, s. 69.

²⁰ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1973, s. 62; A. Kępiński, *Psychopatologie nerwic*, Warszawa 1973, s. 187; G. Poraj, J. Rostowski (red.), *Zagrożenia życia rodzinnego*, Łódź 2003, s. 26.

²¹ G. Poraj, J. Rostowski (red.), *Zagrożenia życia...*, s. 26; A. Hart, *Rozwód. Jak ratować dzieci*, Poznań 2006, s. 36.

²² L. Gapik, *Sytuacja psychologiczna po rozwodzie*, „Problemy Rodziny” 1982, nr 2, s. 4.

²³ A. Czerederecka, *Rozwód a rywalizacja...*, s. 69; W. Chojnicka, *Reakcje dzieci na rozwód rodziców*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2003, nr 3, s. 41–42.

²⁴ J. Jabłoński, *Rozwód...*, s. 136.

²⁵ M. Ciczkowska-Gierdzium, *Tworzenie „spirali życzliwości” wobec rodzin w sytuacji rozwodu (doświadczenia polskie i zagraniczne)*, [w:] *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej rodziny. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku*, red. M. Ciczkowska-Gierdzium, E. Kantowicz, Toruń 2010, s. 124.

zeniem przez rodzica i pozostawienie go pod opieką innej osoby. Rodzice nie powinni stawiać dziecka w takiej sytuacji, aby ono musiało dokonywać wyborów między nimi, ponieważ ono darzy uczuciem ich oboje i nie chce ich stracić²⁶.

Wobec tak zdeorganizowanej rodziny u dziecka następuje zaburzenie wewnętrznej harmonii, pojawia się napięcie uczuciowe. Dziecko czuje się gorsze od swych rówieśników, staje się nieśmiałe, czasem niezaradne, płaczące, lękliwe i nieodporne na stres. Nie potrafi dać sobie rady w klasie, jest przygnębione, szuka osoby bliskiej, która stałaby się jego prawdziwym przyjacielem, na którego zawsze może liczyć²⁷. Czasem może tu wystąpić nieco odwrotna sytuacja, tzn. dziecko może stać się agresywne i impulsywne, może również stać się niezrównoważone emocjonalnie, mające z tego powodu trudności z nawiązywaniem przyjaznych kontaktów z rówieśnikami. Ponadto u dziecka mogą pojawić się zaburzenia procesu przystosowania społecznego, obniża się także samoocena, dziecko staje się roztargnione, nerwowe z nawykami, takimi jak np. obgryzanie paznokci oraz bóle głowy, bóle brzucha, kłopoty ze snem²⁸.

W wieku dziecka od 9 do 12 lat w następstwie rozwodu rodziców może pojawić się złość i egocentryzm, może również dziecko manipulować opiekunami i łamać stawiane mu zasady postępowania²⁹. Takie dziecko lekceważy obowiązki w szkole, jest często agresywne, krzykliwe, kłótlive, uparte, lubi donosić i obmawiać kolegów oraz stale kogoś podejrzewa³⁰. Dziecko buntuje się i czuje złość w stosunku do rodzica, którego obwinia za całą zaistniałą sytuację³¹. U dziecka mogą pojawić się bóle somatyczne głowy, brzucha, serca, które wykorzystuje w celu zmuszenia rodziców do zaopiekowania się nim, a jednocześnie w ten sposób ma nadzieję na ich pojednanie.

Rozwód rodziców rozgrywający się w okresie dojrzewania dziecka powoduje duże ryzyko urazów psychicznych, trudnych do późniejszego przezwyciężenia, ponieważ okres życia, w jakim nastolatek się znajduje, charakteryzuje się charak-

²⁶ M. Herbert, *Rozwód w rodzinie*, Gdańsk 2005, s. 45–47; K. Zajączkowski, B. Zinkiewicz, *Pozycja dziecka w rodzinie rozbitej w zespole klasowym*, „Problemy Rodziny” 1994, nr 3, s. 29–32.

²⁷ H. Cudak, *Funkcjonowanie...*, s. 159.

²⁸ B. Kaja, *Przystosowanie do przedszkola dzieci sześcioletnich z rodzin rozbitych*, „Problemy Rodziny” 1987, nr 4, s. 15–22; idem, *Rozwód w rodzinie...*, s. 11–13; M. Adamczak, *Krytyczne zdarzenia życiowe i radzenie sobie z nimi? Wybrane zagadnienia*, [w:] *Elementy psychologii klinicznej*, red. B. Waligórska, Poznań 1985, s. 16; J. Wallerstein, S.S. Blakeslee, *Rozwód. A co z dziećmi?...*, s. 60.

²⁹ A. Czerederecka, *Rozwód a rywalizacja...*, s. 70.

³⁰ H. Cudak, *Funkcjonowanie dzieci...*, s. 159.

³¹ M. Ciczowska-Gierdzium, *Tworzenie „spirali życliwości”...*, s. 124.

teryzuje się burzliwymi przemianami w jego organizmie. U nastolatka pojawiają się zmienne nastroje oraz często nieobliczalne reakcje. Wykazuje on wtedy dużą skłonność do zachowań impulsywnych. U chłopca mogą nastąpić zachowania agresywne, zaś u dziewczyny zbyt wczesna inicjacja seksualna, natomiast u obojga mogą pojawić się trudności z kształtowaniem własnej tożsamości³². Młody człowiek nierzadko zamyka się w sobie, nie rozmawia o swych problemach z nikim i szuka izolacji od otoczenia. Taki stan może doprowadzić do stanu depresyjnego, a nawet pojawienia się myśli czy nawet czynów samobójczych³³. Może szukać ucieczki od swych problemów w narkotykach i alkoholu³⁴. Przez rozwód rodziców u nastolatka mogą pojawić się opóźnienia w rozwoju, kłopoty w nauce. Często młody człowiek nie znajdując u nikogo zrozumienia podejmuje ucieczkę z domu, oddaje się prostytucji czy popełnia czyny przestępcze³⁵.

Inne uczucie, które towarzyszy młodemu człowiekowi to lęk o własną przyszłość, ponieważ rodzice się rozwiedli, stąd sądzi, że samo też nie da rady zbudować trwałego związku³⁶.

Wiek dojrzewania charakteryzuje się poważnymi przemianami w młodym organizmie. Nastolatek wykazuje dużą skłonność do impulsywnych zachowań i małą odporność na stres, dlatego popada w szereg wymienionych wyżej problemów, ponieważ brakuje mu oparcia w rodzinie, której już nie ma, stąd szuka wsparcia w innym środowisku odwracając się od jednego lub obojga rodziców i szuka zrozumienia w nowym otoczeniu, w którym najczęściej może się zagubić³⁷. Nastolatek zatracą poczucie bezpieczeństwa we własnej rodzinie. Według J. Jabłońskiego: „Rozwód rodziców narusza możliwość realizacji tej potrzeby, uderzając w poczucie bezpieczeństwa, tak bardzo im potrzebne w radzeniu sobie ze swoimi problemami wieku dojrzewania”³⁸.

W rodzinie rozbitej zazwyczaj to matka biorąc na siebie obowiązek wychowania dziecka stara się obdarzyć je uczuciem, którym wcześniej obdarzała męża³⁹.

³² A. Czerederecka, *Rozwód a rywalizacja...*, s. 71–73; L. Gapik, *Sytuacja...*, s. 4.

³³ H. Smith, *Nieszczęśliwe dzieci. Dlaczego cierpią i jak im pomóc*, Warszawa 2008, s. 157–158.

³⁴ Cz. Cekiera, *Patologia rodziny w środowisku narkomanów, alkoholików i samobójców*, „Zdrowie Psychiczne” 1985, nr 2, s. 85–100.

³⁵ M. Ciczowska-Gierdzium, *Tworzenie „spirali życzliwości”...*, s. 31–36.

³⁶ J. Wallerstein, S.S. Blakeslee, *Rozwód. A co z dziećmi?...*, s. 117–119.

³⁷ J. Elliott, M. Place, *Dzieci i młodzież w kłopotcie. Poradnik nie tylko dla psychologów*, Warszawa 2000, s. 15–22; M. Jarosz, *Problemy dezorganizacji rodziny, determinanty i społeczne skutki*, Warszawa 1979, s. 69; L. Gapik, *Sytuacja psychologiczna...*, s. 4.

³⁸ J. Jabłoński, *Rozwód...*, s. 143.

³⁹ J. Gajda, *Dziecko a konflikty małżeńskie*, Warszawa 1978, s. 20.

Nie zawsze samotna matka może podołać wszystkim obowiązkom, które musi wykonać po rozwodzie za dwoje. To czasem powoduje brak dostatecznej opieki oraz brak kontroli nad swym dzieckiem⁴⁰. Może być również sytuacja odwrotna, tzn. matka staje się zdolna do wielu wyrzeczeń, aby zrekompensować dziecku brak drugiej osoby. Potrafi nawet zbyt nadmiernie otaczać opieką dziecko, zabraniając mu się usamodzielniać. Jest zbyt przesadna w opiece lub jeszcze inaczej, czyli może również przełać swój gniew na dziecko przeznaczony dla męża, ponieważ ono go przypomina⁴¹.

Sytuacja katastrofalna dla dziecka dzieje się także wtedy, kiedy rozwodzący się rodzice próbują swym dzieckiem manipulować i przeciągać stosując różne sposoby na swoją stronę. W takiej sytuacji dziecko, kochając przecież oboje rodziców, nie potrafi dokonać wyboru, zaś rodzice widząc swą porażkę zaczynają winić dziecko, które z kolei wini siebie za zaistniałą sytuację. Dziecko zaczyna być odsuwane przez obrażonych rodziców⁴². U dziecka pojawiają się trudności wychowawcze, nerwice, konfliktowy w szkole, rozkojarzony, niedbający o swój wygląd, smutny i niewyspany⁴³. Traci on poczucie pewności i bezpieczeństwa, pojawia się u niego lęk o następane jutro⁴⁴.

W wieku dojrzewania, a więc w przedziale pomiędzy 12. a 15. rokiem życia, kiedy występuje większa zdolność rozumienia danej sytuacji, jest świadomy rozbicia swej rodziny i utraty bezpośredniego kontaktu z jednym z rodziców. Jednocześnie przeżywa ono wewnętrzne konflikty związane z zachowaniem lojalności wobec rodziców, a jednocześnie dostrzeganie racji u jednego z nich. Dziecko w takiej sytuacji musi jednak być lojalne wobec rodzica, pod którego opieką się będzie znajdować, a jednocześnie trzymać kontakt z rodzicem drugim, którego też kocha i chce trzymać kontakt, chociaż nie zawsze ma na to zgodę drugiego rodzica. Tu zauważa się, że u dziecka dochodzi do burzliwych przemian w organizmie. Zwiększa to ryzyko powstawania zaburzeń psychicznych. Często w sytuacji rozwodowej rodziców dziecko w tym wieku zamyka się w sobie, wykazuje

⁴⁰ M. Jarosz, *Problemy dezorganizacji rodziny, determinanty i społeczne skutki*, Warszawa 1979, s. 69.

⁴¹ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie...*, s. 62; A. Kępiński, *Psychopatologie nerwic*, Warszawa 1973, s. 64, 187.

⁴² M. Krzymińska, *Dom bez ojca, dom bez matki*, „Charaktery” 1999, nr 8, s. 209; U. Sokal, *Więzi uczuciowe dorosłych dzieci z rodzicami w rodzinach rozwiedzionych*, Elbląg 2005, s. 36.

⁴³ W. Stojanowska, *Ochrona dziecka przed negatywnymi skutkami konfliktu między jego rodzicami*, Warszawa 1997, s. 85.

⁴⁴ M. Nowak-Dziemianowicz, *Doświadczenia rodzinne...*, s. 236.

skłonność do zachowań impulsywnych i staje się mało odporne na stres, który dodatkowo wzmacnia już istniejące cechy emocjonalne⁴⁵.

Czas dorastania jest okresem trudnym, ponieważ młody człowiek przeżywa własne problemy, które niekiedy go przerastają, a nie może o tym z nikim porozmawiać, stąd zaczyna się izolować od otoczenia i zamykać w sobie. Dodatkowy stres doprowadza u niego do gwałtownych wybuchów agresji. W takiej sytuacji młodzi ludzie częściej popełniają samobójstwa, przejawiają skłonności homoseksualne, mają problemy z prawem i narkotykami⁴⁶. Rozwód rodziców może doprowadzić również do odwrócenia się dziecka od jednego z nich lub obojga rodziców, czyli pojawić się może u nastolatka oziębłość uczuciowa, smutek, płaczliwość, ucieczka w świat marzeń, depresja⁴⁷.

Młody człowiek przeżywając w okresie dojrzewania rozwód swych rodziców przeżywa lęk o własną przyszłość, tzn. obawia się, że nie będzie mógł i potrafił zbudować własny związek. Czasem taka sytuacja może być niestety trwała i blokuje relacje kobieta – mężczyzna⁴⁸.

Często w tak zaistniałej sytuacji nastolatek stara się poradzić sobie tak jak dorośli i bierze odpowiedzialność za utrzymanie rodziny. Dzieje się to dlatego, że w większości przypadków po rozwodzie dzieci znajdują się pod opieką matki. Stąd nastolatek podejmując się takiego zadania nie ma czasu dla siebie, co często psuje jego kontakty z rówieśnikami i musi szybko stać się dorosłym. Jest więc częściej proszony o radę, stara się utrzymywać dom, pomagać wychowywać młodsze rodzeństwo. Najtrudniejsza dla niego jest zamiana ról między rodzicem a nim samym jeszcze dzieckiem, kiedy musi swego rodzica wpierać emocjonalnie i bardziej polegać już tylko na sobie nie zaspokajając swych własnych potrzeb⁴⁹.

W wieku dojrzewania młody człowiek zdobywa umiejętność niezależnego myślenia. Sam stara się przedstawiać własną opinię na temat rozgrywającego się w jego rodzinie konfliktu. Sądy jego potępiają zarówno postępowanie matki, jak i ojca. Z czasem kiedy nastolatek już osiąga bardziej dojrzały wiek, jego poglądy

⁴⁵ J. Gajda, *Dziecko, a konflikty małżeńskie*, Warszawa 1978, s. 20–21.

⁴⁶ J. Conway, *Dorośle dzieci rozwiedzionych rodziców*, Warszawa 1997, s. 28.

⁴⁷ J. Gajda, *Dziecko...*, s. 20; H. Smith, *Nieszczęśliwe dzieci...*, s. 158–159; W. Chojnicka, *Reakcje dzieci...*, s. 43.

⁴⁸ J. S. Wallerstein, S. Blakeslee, *Rozwód. A co z dziećmi?...*, s. 117–118.

⁴⁹ W. Jaede, *Jak uchronić...*, s. 20; E. Zaborzycka, *Narzeczeństwo, małżeństwo, rodzina, rozwód?*, Gdańsk 1993, s. 229; M. Piotrowska, *Dom rodzinny z czasów dzieciństwa we wspomnieniach Dorosłych Dzieci Rozwiedzionych Rodziców*, [w:] *Dom. Perspektywy i znaczenia*, red. K. Kokot, A. Ładyżyński, Wrocław 2011, s. 167–168.

mogą się zmieniać, choć jak wynika z wielu badań, nawet po wielu latach poczucie żalu po stracie bliskiej osoby, czyli rodzica jest nadal bardzo silne⁵⁰.

Dorosłe dzieci rozwiedzionych rodziców

W sytuacji, kiedy rodzice się rozwodzą ważne znaczenie ma płeć dziecka, ponieważ bez względu na wiek sytuację stresową związaną z taką tragedią, dzieci przeżywają inaczej, właśnie w zależności od płci. Rozwód powoduje ogromne spustoszenie w życiu nie tylko u rozwodzających się, ale przede wszystkim u dzieci⁵¹. Rozwód rodziców przyczynia się do powstania neurotycznych cech, które utrzymują się u dzieci przez całe życie. Według badań J. Conwaya u dorosłych już dzieci rozwiedzionych rodziców występuje negatywny obraz samego siebie, lęk przed ludźmi, niespełnienie własnego życia, brak zadowolenia z własnych sukcesów⁵². Silniej tu reagują dziewczynki. Mają one skłonność do głębszego i mocniejszego przeżycia takiej sytuacji, są skłonne do depresji i lęków, ale równocześnie łatwiej im mówić o swych odczuciach i szybciej potrafią dostosować się do nowego otoczenia, którym może być nowa rodzina. Częściej narzekają na dolegliwości psychosomatyczne i równie częściej biorą na siebie odpowiedzialność za sprawy rodzinne, co sprawia, że obowiązki te przekraczają ich siły⁵³. Chłopcy zaś bardziej niż dziewczynki przeżywają sytuację rozwodową swych rodziców. Swe uczucia wyrażają bardziej swym zachowaniem niż werbalnie jak dziewczynki. W ich zachowaniu pojawia się negacja jako protest wobec zachowań jego rodziców w stosunku do niego. Często reagują agresją, nie potrafią kontrolować własnych zachowań i trudno wtedy z nimi nawiązać relacje, ponieważ nie chcą i nie lubią o swych uczuciach rozmawiać⁵⁴.

Dzieje się tak, ponieważ według modelu prawdziwego mężczyzny i twardziela nie powinien okazywać swych słabości. Stąd chłopcy tłumią w sobie te uczucia i najczęściej w dorosłym już życiu uczucia te mogą wybuchnąć raniąc każdego, kto będzie znajdować się obok niego⁵⁵. Młodzi mężczyźni pochodzący z rozwiedzionych rodzin często nie potrafią stać się niezależnymi, nie potrafią być bar-

⁵⁰ J.S. Wallerstein, S. Blakeslee, *Druga szansa. Mężczyźni, kobiety i dzieci 10 lat po rozwodzie*, Kielce 2006, s. 331–332.

⁵¹ J. Conway, *Dorosłe dzieci...*, s. 33.

⁵² Ibidem, s. 13, 15, 21, 33.

⁵³ W. Jaede, *Jak uchronić dziecko...*, s. 21–22.

⁵⁴ Ibidem, s. 20.

⁵⁵ A.D. Hart, *Rozwód...*, s. 37–38.

dzieci pewnymi siebie, brakuje im w sobie niezależności i pewności siebie⁵⁶. Dla rozwoju chłopca rola ojca jest niezwykle istotna, zaś jego brak wiąże się z podwyższonym ryzykiem zachowań agresywnych. Młodym mężczyznom brakuje wzorca, kogoś od tzw. „typowych męskich spraw i męskich rozmów”⁵⁷. Młody człowiek posiada naturalną potrzebę, aby mieć przy sobie oboje rodziców, którzy są dla niego pierwszymi wzorami ról płciowych i regularnie oddziałują na niego poprzez swą bliskość oraz doświadczenia nabywane przez ciągłe przebywanie razem. To, jakie relacje będą panowały między rodzicami i między rodzicami a dzieckiem, wpłynie w przyszłości na jego własne życie z parterem. Pamiętając o nieudanym małżeństwie swych rodziców może mieć problem z nawiązaniem bliskiej relacji z płcią przeciwną i zbudowaniem trwałego związku. Młody człowiek, któremu brakuje wzorca osobowego, może w przyszłości ujawniać niejasną swą orientację w społecznych rolach płciowych⁵⁸.

Postawa ojca po rozwodzie często rzutuje u dziewczynki na obraz mężczyzny, co się wiąże również na jej postawę wobec mężczyzn. Może to mieć w przyszłości konsekwencje na założenie przez nią własnej rodziny. Dziewczynka wychowana bez ojca boryka się z problemami związanymi z rozwojem roli kobiety. Te zaburzenia dotyczące roli płciowej ujawniają się jeszcze przed okresem dorastania. W początkach swego dorosłego życia młode kobiety przeżywają głęboki niepokój. Brakuje im ciepła, miłości, wsparcia emocjonalnego. Nieobecność ojca w życiu młodej kobiety może negatywnie wpłynąć na jej podejście do własnej płciowości i negatywnie wpłynąć na wybór życiowego partnera. W rodzinie pełnej to ojciec pokazuje córce wartość miłości męskiej. Dzięki zdrowej relacji między rodzicami pozwala u dziecka kształtować się prawidłowy wzorec relacji damsko-męskich. Młoda kobieta, która pochodzi z rozwiedzionej rodziny z braku możliwości miłości ojca jako mężczyzny zabiega nawet siłą o miłość, przez co często może narażać ją na wejście w toksyczne związki⁵⁹. Ponadto niektóre z dziewcząt mogą stać się nieśmiały, pozostają samotne, nie potrafią stworzyć trwałego

⁵⁶ Zob. J.S. Wallerstein, S. Blakeslee, *Second Chances: Men, Women and Children a Decade after Divorce*, New York 1989.

⁵⁷ M. Piotrowska, *Znaczenie obecności ojca w narracjach Dorosłych Dzieci Rozwiedzionych Rodziców*, [w:] *Wychowanie w rodzinie*, t. III: *Współczesna rodzina w sytuacji zmiany*, red. L. Albański, E. Jurczyk-Romanowska, Jelenia Góra 2011, s. 123.

⁵⁸ J. Dzierżanowski, *Psychospołeczna sytuacja dziecka w małżeństwach rozwodzących się*, [w:] *Rodzina w nurcie współczesnych przemian. Studia interdyscyplinarne*, red. D. Krok, P. Landwójtowicz, Opole 2010, s. 255–278; E.M. Hetherington, *Divorce: A child perspective*, „*American Psychologist*” 1981, nr 34, s. 851–858.

⁵⁹ M. Piotrowska, *Znaczenie obecności...*, s. 125–130.

związku z obawy, że partner je porzuci. Inne zaś wyróżniają się zbytnią śmiałością i pewnością siebie wobec mężczyzn. Jednak warto tu podkreślić, że brak ojca w młodym życiu dziewczynki powoduje poważne konsekwencje, których ona doświadcza w swym dorosłym życiu, kiedy sama już będzie mężatką⁶⁰. Młode dziewczyny w takiej sytuacji, szukając miłości i zrozumienia, wcześniej zaczynają współżyć, narażając się przy tym na odrzucenie przez partnera, który nie zawsze sam będzie szukać trwałego związku, ale często tylko przygody⁶¹. Jak widać, ojciec ma poważny wpływ na kształtowanie się w dziecku systemu wartości i ocen⁶².

Dorośle już osoby pochodzące z rozbitych rodzin, które były jako dzieci wciągane w konflikt rodziców poprzez wymaganie od nich lojalności, mogą nabywać przekonania, że można osobą manipulować tak, aby osiągnąć własny cel, a uczucie nie ma tu żadnego znaczenia. Tak rozumiane podejście do życia u wielu młodych pojawia się wątpliwość w prawdziwą miłość i nieegoistyczna bliskość drugiej osoby, czyli partnera⁶³. Według badań Johna Ternta i Larry'ego K. Weedena osoby pochodzące z rozbitych rodzin sami w przyszłości rozwodzą się od dwóch do czterech razy częściej niż osoby pochodzące z rodzin pełnych lub wielu z nich czują niechęć do zawierania związków małżeńskich, ponieważ obawiają się powtórzenia sytuacji ze swej rodziny⁶⁴.

Obecnie coraz liczniejsze problemy związane z rozstaniem obojga ludzi, którzy wcześniej przysięgali sobie miłość na dobre i na złe, skłania do tego, aby osoby dorosłe nie traktowały w tym przypadku rozwodu, jako jedynego i najlepszego wyjścia, który rozwiązuje wszystkie problemy, ale podjąć ciężką pracę nad sobą, aby ten związek i rodzinę ratować, ponieważ „rozwód to wyrok dla wszystkich członków rodziny”⁶⁵. Stąd można śmiało powiedzieć, że jeśli rodzina jest podstawową i najważniejszą komórką społeczeństwa, to zagrożenie rodziny jest zagrożeniem cywilizacji ludzkiej⁶⁶.

Jak wynika z powyższych rozważań nie ma też odpowiedniego wieku dla dziecka, w którym można by było w sposób bezbolesny przeprowadzić rozwód.

⁶⁰ A. Hart, *Rozwód...*, s. 38; zob. J. S. Wallerstein, S. Blakeslee, *Second Chances...*, s. 12–20.

⁶¹ J.S. Wallerstein, S. Blakeslee, *Rozwód...*, s. 266.

⁶² M. Piotrowska, *Znaczenie obecności...*, s. 125–130.

⁶³ Eadem, *Wspomnienia rozwodu dzieci i młodzieży w narracjach ich dorosłych dzieci*, [w:] *Rodzina we współczesności*, red. A. Ładyżyński, Wrocław 2009, s. 296.

⁶⁴ J. Trent, L. Weeden, *Błędne koło rozwodów. Jak odnieść małżeński sukces mimo porażki rodziców*, Poznań 2009, s. 12–13; H.R. Schaffer, *Psychologia dziecka*, Warszawa 2006.

⁶⁵ M. Herbert, *Rozwód w rodzinie*, Gdańsk 2005, s. 9.

⁶⁶ B. Kaja, *Rozwód...*, s. 14.

Na każdym bowiem etapie życia dziecka jest ono narażone na straty, które później rzutują na jego całe życie.

Bibliografia

- Adamczak M., *Krytyczne zdarzenia życiowe i radzenie sobie z nimi? Wybrane zagadnienia*, [w:] *Elementy psychologii klinicznej*, red. B. Waligórska, Poznań 1985.
- Adamski E., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002.
- Baran B., *Rola więzi społeczno-emocjonalnej w kształtowaniu osobowości dziecka*, Warszawa–Poznań 1981.
- Blakeslee S., Waller-Stein J., *Druga szansa. Mężczyźni, kobiety i dzieci dziesięć lat po rozwodzie*, Kielce 2006.
- Cekiera Cz., *Patologia rodziny w środowisku narkomanów, alkoholików i samobójców*, „Zdrowie Psychiczne” 1985, nr 2.
- Chojnicka W., *Reakcje dzieci na rozwód rodziców*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2003, nr 3.
- Ciczkowska-Gierdzium M., *Tworzenie „spirali życzliwości” wobec rodzin w sytuacji rozwodu (doświadczenia polskie i zagraniczne)*, [w:] *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej rodziny. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku*, red. M. Ciczkowska-Gierdzium, E. Kantowicz, Toruń 2010.
- Cudak H., *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń 2003.
- Czerederecka A., *Rozwód a rywalizacja o opiekę nad dziećmi*, Warszawa 2010.
- Conway J., *Dorosłe dzieci rozwiedzionych rodziców*, Warszawa 1997.
- Dzierżanowski J., *Psychospołeczna sytuacja dziecka w małżeństwach rozwodzących się*, [w:] *Rodzina w nurcie współczesnych przemian. Studia interdyscyplinarne*, red. D. Krok, P. Landwójtowicz, Opole 2010.
- Dzierżanowski J., *Konflikty małżeńskie jako problem duszpasterski w świetle dokumentacji Sądu Biskupiego w Opolu (1980–1989)*, Opole 2000.
- Elliott J., Place M., *Dzieci i młodzież w kłopotcie. Poradnik nie tylko dla psychologów*, Warszawa 2000.
- Gajda J., *Dziecko a konflikty małżeńskie*, Warszawa 1978.
- Gapik L., *Sytuacja psychologiczna po rozwodzie*, „Problemy Rodziny” 1982, nr 2.
- Hart A., *Rozwód. Jak ratować dzieci*, Poznań 2006.
- Herbert M., *Rozwód w rodzinie*, Gdańsk 2005.
- Hetherington E.M., *Divorce: A child perspective*, „American Psychologist” 1981, nr 34, s. 851–858.
- Jabłoński K., *Rozwód? Jak go przeżyć*, Warszawa 2008.

Jarosz M., *Problemy dezorganizacji rodziny, determinanty i społeczne skutki*, Warszawa 1979.

Jaede W., *Jak uchronić dziecko przed skutkami rozvodu rodziców. Poradnik dla rodziców*, Kraków 2007.

Kaja B., *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*, Bydgoszcz 1992.

Kaja B., *Przystosowanie do przedszkola dzieci sześcioletnich z rodzin rozbitych*, „Problemy Rodziny” 1987, nr 4.

Kantor R., *Rozwód i kohabitacja niepokojącym zjawiskiem współczesnej rodziny*, [w:] *Małżeństwo i rodzina w kontekście współczesnych wyzwań*, red. R. Kantor, M. Kluz, J. Młyński, Tarnów 2012.

Kępiński A., *Psychopatologie nerwic*, Warszawa 1973.

Kawula S., *Mozaikowość i koloryt współczesnej rodziny. Szkic do portretu*, [w:] *Pedagogika rodziny. Obszary i panoramy problematyki*, red. J. Bragieli, A. Janke, S. Kawula, Toruń 2007.

Krzymińska M., *Dom bez ojca, dom bez matki*, „Charaktery” 1999, nr 8.

Marat E., *Rozwód i co dalej? Problemy rodziny zrekonstruowanej*, [w:] *Rodzice i dzieci w różnych systemach rodzinnych*, red. I. Janicka, Kraków 2010.

Nowak-Dziemianowicz M., *Doświadczenia rodzinne w narracjach: interpretacje sensów i znaczeń*, Wrocław 2002.

Nowak B., *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa 2012.

Piotrowska M., *Dom rodzinny z czasów dzieciństwa we wspomnieniach Dorosłych Dzieci Rozwiedzionych Rodziców*, [w:] *Dom. Perspektywy i znaczenia*, red. K. Kokot, A. Ładyżyński, Wrocław 2011.

Piotrowska M., *Wspomnienia rozvodu dzieci i młodzieży w narracjach ich dorosłych dzieci*, [w:] *Rodzina we współczesności*, red. A. Ładyżyński, Wrocław 2009.

Piotrowska M., *Znaczenie obecności ojca w narracjach Dorosłych Dzieci Rozwiedzionych Rodziców*, [w:] *Wychowanie w rodzinie*, t. III: *Współczesna rodzina w sytuacji zmiany*, red. L. Albański, E. Jurczyk-Romanowska, Jelenia Góra 2011.

Poraj G., Rostowski J.(red.), *Zagrożenia życia rodzinnego*, Łódź 2003.

Schaffer H.R., *Psychologia dziecka*, Warszawa 2006.

Siewiora J., *W trosce o rodzinę – wychowanie do wartości*, [w:] *Małżeństwo i rodzina w kontekście współczesnych wyzwań*, red. R. Kantor, M. Kluz, J. Młyński, Tarnów 2012.

Smith H., *Nieszczęśliwe dzieci. Dlaczego cierpią i jak im pomóc*, Warszawa 2008.

Sokal U., *Więzi uczuciowe dorosłych dzieci z rodzicami w rodzinach rozwiedzionych*, Elbląg 2005.

Stojanowska W., *Ochrona dziecka przed negatywnymi skutkami konfliktu między jego rodzicami*, Warszawa 1997.

Trent J., Weeden L., *Błędne koło rozwodów. Jak odnieść małżeński sukces mimo porażki rodziców*, Poznań 2009.

Wallerstein J.S., Blakeslee S., *Druga szansa. Mężczyźni, kobiety i dzieci 10 lat po rozwodzie*, Kielce 2006.

Wallerstein J., Blakeslee S., *Rozwód. A co z dziećmi? Jak uchronić własne dzieci przed negatywnymi skutkami rozwodu*, Poznań 2005.

Wallerstein J., Blakeslee S., *Second Chances: Men, Women and Children a Decade after Divorce*, New York 1989.

Zaburzycka E., *Narzeczeństwo, małżeństwo, rodzina, rozwód?*, Gdańsk 1993.

Zajązkowski K., Zinkiewicz B., *Pozycja dziecka z rodziny rozbitej w zespole klasowym*, „Problemy Rodziny” 1994, nr 3.

Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1973.